

10. Ласковский Ф.Ф. Карты, планы, чертежи къ III части матерiалов к исторiи иженерного искусства въ Россiи. СПб, 1866.
11. Маркович Я. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. Москва: типография. В. Готье. Ч. IV. 1859.
12. Путешествие академика Гильденштедта по Слободско-Украинской губернии / Харьковский сборник. Харьков. 1891. Вып.5. Отд. 2. С. 71–158.
13. Следюк Д., Окатенко В., Голубева І. Свистун Г. Дослідження Української лінії на Харківщині / Археологічні дослідження в Україні, 2017. Київ, 2019. С. 267–272.

Список скорочень:

ОКЗ «ХНМЦОКС» – Обласний комунальний заклад «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини»

РДАДА – Російський державний архів давніх актів

СПб – м. Санкт-Петербург

В'ячеслав Шерстюк (Полтава)

директор Комунального закладу

«Центр охорони та досліджень пам'яток археології»

Полтавської обласної ради, магістр

Комплекс 2-ї чверті XVII ст. з Манжеліївського городища на Полтавщині

У 2015–2016 рр. Манжеліївська археологічна експедиція Центру охорони та досліджень пам'яток археології (м. Полтава) під керівництвом автора проводила дослідження на городищі давньоруського та козацького часів.

Манжелія — містечко на Пслі, осаджене 1615 р., із середини XVII ст. – центр козацької сотні Миргородського полку. Завдяки тому, що місцевість козацької фортеці не використовувалася мешканцями села впродовж останніх років (населення «спустилося» вниз до річки та на плато корінного берега), майданчик городища сильно заріс, що чудово зберегло ділянки культурних нашарувань козацької доби.

За історичними відомостями, Манжеліївське сотенне містечко досить добре розвивалося саме в XVII ст. притому, що у XVIII ст. воно певною мірою занепало. Тому й не дивно, що комплекси та знахідки саме XVII ст. тут не поступаються в кількості більш пізнішим у часі.

Дослідження проводилося над урвищем, на ділянці руйнувань культурного шару, над житлом давньоруського часу, знахідки з якого були виявлені раніше [5]. У процесі його дослідження над ним було розкопано культурні нашарування козацької доби, а також кілька невеличких ям.

Для теренів Полтавщини комплекси I пол. – сер. XVII ст. — доволі рідкісне явище. Навіть для теренів полкового міста Полтава такі об'єкти є одиничними. Надзвичайно рідкісним є нумізматично датовані подібні комплекси, тому їхнє виявлення та публікація є доволі важливим чинником для дослідження матеріальної культури часу заселення теренів сучасної області в Нову добу.

Саме таким, закритим і подекуди датованим комплексам із Манжеліївського городища й присвячена ця публікація.

Яма 1/2015. Розміщувалася в межах майже центральної частини давньоруського зрубного житла, мала округлу форму, із заокругленими стінками, «класичне» сміттєве заповнення. Окрім досить представницького керамічного комплексу, про який і піде мова далі, у заповненні ями зафіксована велика кількість іхтіологічних решток, які були також опрацьовані окремо [6].

Важливими знахідками у заповненні ями були дві сильно затерті монети:

1) Солід Сигізмунда III Вази (1587–1632), Річ Посполита, рік та місце карбування не простежуються.

2) Солід Густава II Адольфа (1611–1632), Королівство Швеція. Емітент: м. Рига. Рік карбування не простежується.

Як показують дослідження, подібні монети ходили ще в середині, рідше – в другій половині XVII ст. і трапляються серед комплексів втрачених гаманців упродовж аж до 1660-х рр. поміж іншої дрібної обігової монети. Час їхнього карбування – це саме кінець 1920-х – перша половина 1930-х рр. (зокрема, для солідів Густава Адольфа).

З іншого боку, найбільш численною дрібною обіговою монетою цього краю є соліди Христини, які є абсолютною домінантою серед нумізматичного матеріалу середини XVII ст. Це схиляє до думки про те, що комплекс з'явився все ж таки не пізніше 1630-х, можливо, 1640-х рр., але й не пізніше середини XVII ст.

Такому датуванню, за хоч і нечисленним нумізматичним матеріалом, у цілому не суперечить й керамічний набір, що має ряд аналогій серед подібних комплексів з Полтавщини (про що буде далі).

Перейдемо до характеристики керамічного комплексу, що в значній мірі представлений розвалами відносно невеликої кількості посудин.

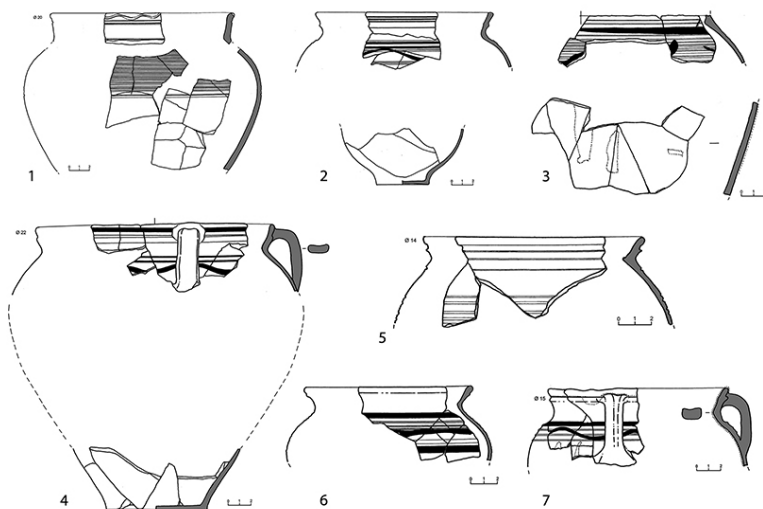

Рис. 1. Манжелівське городище. Яма 1/2015 р. Кераміка

Один із горщиків із масивними зачіпами на вінцях, ритованою лінією з валиком на шийці та багатьма дрібними паралельними горизонтальними лініями на тулубі (Рис. 1, 1). Кераміка сіроглиняна, димленої техніки виготовлення, але без лискування. Аналогічні за тістом – форми досить рідкісні в керамічних комплексах Полтавщини. Зокрема, аналогічного вигляду (саме за технікою виготовлення) посудини зі складу скарбу із с. Городища на Посуллі, що чітко датований першими роками Хмельниччини (1648–1649 рр.) [3, 186–187, рис. 1, 1, 3–4].

Більшість інших посудин – це світлоглиняні горщики (6 од.) з високими відігнутими вінцями, із заокругленою закраїною (лише в одному випадку закраїна має виражену грань), на окремих розвалах збереглися ручки (Рис. 1, 4, 7). Раніше нами вже було проведено спостереження, що для більш ранніх комплексів XVII ст. характерне кріплення верхньої частини ручки нижче зрізу вінця, а також заглиблення посередині у перетині, що спостерігається на обох цих розвалах.

Усі зразки декоровані рельєфним орнаментом з ритованою лінією та валиком під зрізом та численними горизонтальними врізними лініями на плічках (Рис. 1, 7). Майже всі, окрім одного, також додатково оздоблені розписним декором, зазвичай, на плічках, рідше – на вінцях. Орнамент небагатий та відносно однаковий – кілька пасків та хвиля (Рис. 1, 2-4, 6-7).

Два розвали мають покриття зсередини з крайкуванням чи сліди «потьоків» ззовні, поливою зеленого та коричневого кольорів (Рис. 1, 3, 7).

Подібні за формою та елементами декорування посудини знайдені, зокрема, серед «раннього» комплексу селітроварного стану «Поле 2-ї бригади» поблизу Більська [4, 37–38, рис. 20].

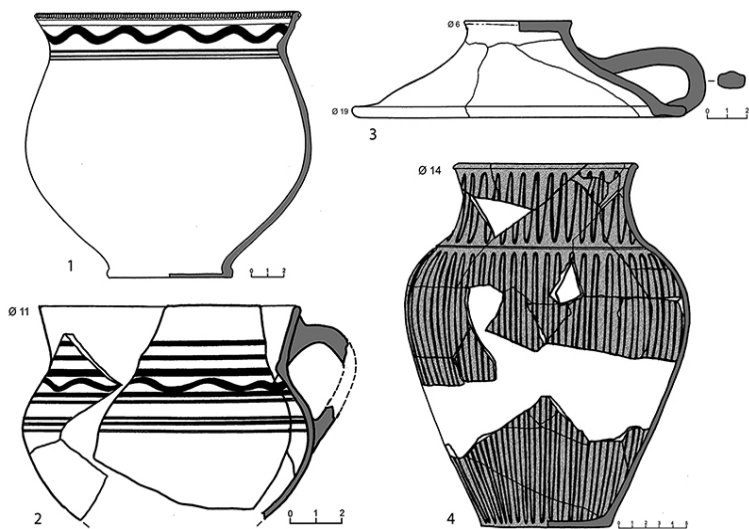

Рис. 2. Манжелівське городище. Яма 1/2015 р. Кераміка

Археологічно цілим розвалом представлений світлоглиняний горщик із товщеним зрізом, на якому нанесені дрібні насічки вправо. Нижче – паски та хвила, зроблені ангобом розписною технікою (Рис. 2, 1).

Подібні посудини – значно поширеніші серед знахідок із Полтавщини. Із закритих комплексів, зокрема, вони походять з «пізнього» комплексу селітроварного стану «Поле 2-ї бригади» поблизу Більська [4, 38–40, рис. 21]. Останній синхронній споруді з аналогічним керамічним набором (об'єкт 7, житло), що за монетою 1649 р. датована добою Хмельниччини (менш ймовірно – початком Руїни [4, 47–49]). Раніше висловлювалося припущення, що обидва комплекси з околиць Більська з'явилися впродовж короткого проміжку часу, можливо, навіть одного сезону. На разі сформована думка про більший діапазон у появі цих двох комплексів. Але у будь-якому випадку маємо приклад чудової відносно стратиграфії, що дає підстави для певних хронологічних спостережень за зміною форм та декору посуду.

Єдина посудина, що не має рельєфного декорування, натомість – відносно багатий ангобний розпис – це невеличкий горщик із високими вінцями, із заокругленою закраїною. І в даному випадку маємо кріплення ручки нижче зрізу (Рис. 2, 2).

До характерних для широкого хронологічного діапазону належить світлоглиняна покривка (Рис. 2, 3), а також розвал вигненого глека: останній тип посудин без значних змін у формі та техніці виготовлення і обробки поверхні, притаманний, наприклад, ще для фіналу XVII ст. [3, 189, рис. 2, 1].

Яма 1/2016. У цій ямі, що виявлена неподалік, наявні як цілі форми-розвали, так і окремі дрібні фрагменти. Сам об'єкт мав невеликий розмір і не містив інших знахідок крім кераміки (окрім дрібної залізної скоби).

На жаль, чіткого датуючого матеріалу в ній не знайдено, але окремі технологічні деталі декорування посудин дають підстави для визначення її як «більш пізньої» по відношенню до ями 1/2015.

Примітно, що серед комплексу різко знижується відсоток посудин із рельєфним декоруванням, причому повністю зникають такі деталі орнаментування як багаторядові врізні лінії на плічках. Їх повністю змінює багатий (особливо у порівнянні з попереднім об'єктом) розписний орнамент, що тепер представлений не лише більшим набором композиційних елементів (переплетені хвилі, мазки-коми, зигзаги, рослинні? мотиви тощо), а й площею його нанесення (Рис. 3).

Хоча рельєфний декор зникає не повністю: валик із заглибленням під зрізом на одній з посудин, хоч і ледь виражений, але присутній (Рис. 3, 1), наявні масивні защипи по зрізу (Рис. 3, 2), насічки по зрізу (Рис. 3, 3). Закраїни – заглажені, на одному фрагменті ще наявні сліди поливи зсередини.

Близько половини дрібних уламків представлені зразками без рельєфного декору та з виключно розписним орнаментом (Рис. 3, 4–7).

На жаль, з території Полтавщини досить небагато закритих або ж чітко датованих керамічних комплексів чи знахідок, що б відносилися до перших етапів заселення цих теренів (II-га чв. XVII ст.). Їхній пошук, виявлення та виокремлення наразі є важливим завданням. Серед інших подібних закритих комплексів – одиничні приклади: яма 1 з Лютецьки [1, 126–127, рис. 7], комплекс із передгороддя Полтавської фортеці [2, арк. 5–8, рис. 12–19]. Хоча останні й не мають підтвердженого датування нумізматичними знахідками, все ж за рядом ознак видається їхня синхронність ямі 1/2015 з Манжелії.

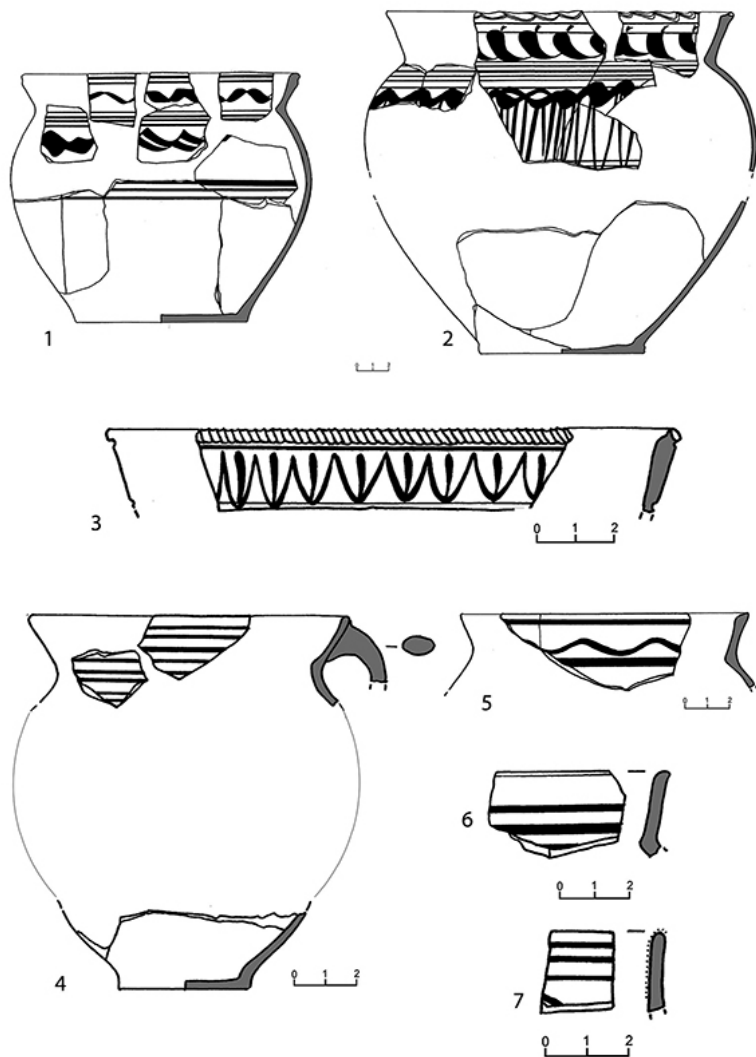

Рис. 3. Манжеліівське городище. Яма 1/2016 р. Кераміка

На сьогоднішній день зарано робити загальні висновки щодо характеру керамічного комплексу другої чверті–середини XVII ст. з усієї території Полтавщини. Брак джерельної бази дає нам змогу лише вирізнити окремі аспекти його еволюціонування, як-то: поступове зникнення спочатку ритованих ліній на плічках, пізніше – зменшення відсотку рельєфного орнаменту загалом, бідність та невелика зонність розписного декору з часом змінюється багатством розписних елементів та його більшою площею нанесення тощо.

Визначення таких моментів у цілому може дати в наступному підстави для відносного (а пізніше – й абсолютного) датування наразі доволі рідкісних комплексів XVII ст.

Джерела та література

1. Коваленко О. Матеріали XVII ст. з розкопок Успенської церкви в с. Лютенька / О. Коваленко, Р. Луговий // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. ст., 2013. Вип. 22. Ч. 1. С. 121–128.
2. Пуголюк Ю.О., Супруненко О.Б. Звіти про наглядові археологічні дослідження на передгородді Полтавської фортеці у м. Полтава в 2011 р. (вул. Панянка, 1, пров. Коперніка, 6) / Машинопис; рис., фото. Полтава, 2011 // НА ЦОДПА. Ф. е. Спр. 665. 31 арк.
3. Сидоренко О.В. Керамічний посуд козацького часу у складі монетних скарбів Лубеччини XVII ст. / О.В. Сидоренко, В.В. Шерстюк // Старожитності Лівобережного Подніпров'я 2016: зб. наук. пр. / Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК; ІА НАНУ; ЦОДПА; [ред. кол. : Івакін Г.Ю., Ковальова І.Ф., Супруненко О.Б. (наук. і відп. ред.) та ін.]. К. : ЦП НАНУ і УТОПІК, 2016. С. 185–191.
4. Супруненко О.Б. Селітроварницький стан на Більському городищі / Супруненко О. Б., Шерстюк В. В., Пуголюк Ю.О. / ЦП НАНУ і УТОПІК, ЦОДПА УК ПОДА. К. : ПП Вид-во «Друкарня «Гротеск», 2010. 96, 4 с.
5. Шерстюк В.В. Рятівні розкопки Манжелійського городища на Полтавщині у 2015 р. / В.В. Шерстюк // Археологічні дослідження в Україні 2015: щорічник зб. наук. пр. / ІА НАНУ; [ред. кол.: Болтрик Ю.В. (гол. ред.) та ін.]. К. : Стародавній Світ, 2016. С. 154–155.
6. Яніш Є. Ю. Результати аналізу іхтіологічних решток з Манжелійського городища (за результатами досліджень 2015 р.) / Є.Ю. Яніш, В.В. Шерстюк // Експеримент в археології : зб. наук. ст. / ІА НАН України [ред. кол. : Толочко П.П., Скорий С.А. (гол. ред.), Горбаненко С.А., відп. секр.]. К. : Видавництво «Стародавній світ», 2017. С. 317–320. – (Серія: «Археологія і давня історія України». Вип. 1 (22)).

Леся Чміль (Київ)

науковий співробітник
Інституту археології НАН України,
кандидат історичних наук

Віталій Козюба (Київ)

науковий співробітник
Інституту археології НАН України,
кандидат історичних наук

Нові пам'ятки пізньосередньовічного і ранньомодерного часу на нижньому Тетереві

Протягом останніх років автори проводили археологічні розвідки в нижній течії р. Тетерів у межах Іванківського району Київської області. Під час цих